

הערכה ושדות אחרים – כמשתקף במספר כנסי איל"ת

דורית טובין¹ והילה טל²

גורם חשוב בהערכת תועלתן ובהצדקתן של תוכניות התערבות חברתיות הוא המעריכים ומעמדו של שדה הערכה. בחנו את שיקוף מצבו של שדה הערכה בישראל, תוך התבססות על תיאוריית השדות של בורדייה, באמצעות ניתוח תקצירים ומאפייני מציגים בשלושה כנסים של איל"ת (2003-2007). אלה היו הממצאים: רוב המעריכים מגיעים להערכה משדות אחרים ובאופן חד פעמי; רוב התקצירים עוסקים בחינוך וברוחה, במאפייני הפרופסיה ובמחקר אמפירי; רוב המציגים הן נשים, ללא השכלה בהערכה ובעלות ניסיון מועט. מסקנת המחקר היא שהמשך פיתוח ליבת הידע של שדה ההערכה חיונית, אם השדה רוצה למלא תפקיד משמעותי בהערכת ערכן של תוכניות חברתיות.

מבוא

ככל שמתרבות תוכניות התערבות חברתיות, כך מתחזק הצורך בהערכת תועלתן ובהצדקת המשאבים המושקעים בהן. גורם חשוב בבחינת התועלת שבתוכניות חברתיות הוא המעריכים. אך כדי שהכרעת המעריכים תתקבל כשיפוט מוסכם, נדרש תחום ההערכה לגבש את מעמדו כשדה חברתי, כלומר זירה חברתית המאוחדת במערך של כללים, נורמות ואינטרסים ייחודיים. על פי תיאוריית השדה של בורדייה (1999), בעוד הפועלים בשדה מאוחדים בשמירה על כללי המשחק, הם מפולגים במאבקייהם על משאבי השדה ונתונים ביחסים מתמידים של אי שוויון ומאבק מתמשך על שימור או שינוי יחסי הכוחות

---

1 המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
2 בית הספר למנהל עסקים, האוניברסיטה העברית.

ביניהם. יחסי הכוחות משפיעים גם על מאפייני השדה וגם על יחסיו עם שדות אחרים ומושפעים מהם.

ההשקעות הציבוריות הגדולות בפרויקטים ובתוכניות התערבות, בד בבד עם עניינם הגובר של ממשלים, מפעילים והציבור הרחב בתועלתן של תוכניות חברתיות, משפיעים על מעמדו החברתי של שדה הערכה, כמו גם על היחסים בין הפועלים בשדה. מצב זה קורא לבירור האופן שבו שדה הערכה הישראלי מתייחס לעצמו, כפי שניתן ללמוד ממספר כנסים מקצועיים. מטרתו של המחקר הנוכחי היא לבחון סוגיה זו, לאור תיאוריית השדות של פייר בורדייה. נתחיל בסקירה קצרה של תיאוריה זו ושל שדה הערכה בישראל, נמשיך בתיאור שיטת המחקר והממצאים ונסכם בדיון אודות הממצאים והשלכותיהם על הערכת תוכניות חברתיות.

תיאוריית השדות של בורדייה

לפי בורדייה (1999) החברה בנויה משדות חברתיים, רובם אוטונומיים למחצה, הפועלים על פי היגיון פנימי. הזיקה בין השדות נובעת מההיררכיה ביניהם ומההתפתחות ההיסטורית של כל שדה לחוד ושל כולם יחד. השדה החזק ביותר הוא השדה הפוליטי (ריצ'רד, 2006), המפיץ את עיקר השפעתו באמצעות אלימות סימבולית, שהיא תהליך קביעת רצפים דיכוטומיים (מה ראוי ומה לא יעלה על הדעת), המתארים את המציאות ומכפיפים את כל האחרים לסדר ולפרשנות הנקבעים בידי הקבוצה השלטת (בורדייה, 2007).

בעוד השדות החברתיים מושפעים מהמערכת הפוליטית, הרי שהאוטונומיה של כל שדה תלויה במידה שבה הוא מצליח לפתח מערך כללים וקריטריונים פנימיים לשיפוט, המשמשים את הנפשות הפועלות לבחון את עצמן ואת מתחריהן על עמדות השפעה ושליטה בשדה ובמשאביו. כך למשל היסטוריון טוב הוא זה שהיסטוריונים טובים אומרים עליו שהוא היסטוריון טוב, ובשדה המתמטיקה בני השיח הם רק אלה המתחרים על אותן תגליות מתמטיות. אוטונומיית השדה נחלשת, כשנציגי שדות אחרים, כגון התקשורת, משפיעים על דירוג ההיסטוריון הטוב או המתמטיקאי הטוב או כש"סוסים טרויאניים" מחדירים לשדה כללי שיפוט חיצוניים של מסחר וכלכלה כאלטרנטיבה לכלליו הייחודיים (בורדייה, 1999).

האוטונומיה של השדה, בהירות כלליו, עוצמת המאבקים המתנהלים בתוכו והיררכיית השליטה בו הן פרי היחסים בין הפועלים בו (פרטים או ארגונים). אלה תלויים בהביטוס ובנכסי ההון שהם מביאים עמם (בורדייה, 2005). ההביטוס (habitus) הוא מכלול התפיסות והנטייות הקוגניטיביות, הרגשיות והגופניות שאדם רוכש במסגרת משפחתו ומעמדו. ההביטוס מעצב את יחסו של הפרט כלפי שדה חברתי ("האם אני שייך לכאן או

לא"י) וכלפי מיקומו האפשרי בשדה ("האם אוכל להגיע לעמדה גבוהה בשדה או שזה לא בשביל אנשים כמוני") (Bourdieu, 1984). לצד ההביטוס כל פרט מצויד במספר נכסי הון: הון כלכלי, הון חברתי (קשרים והיכולת להשתמש בהם), הון סמלי (יוקרה) והון תרבותי (היכולת להעריך תוצרי תרבות ולהשתמש בהם). נכסים אלה משפיעים על יכולתו להשתלב בשדה חברתי, להצליח בו ולתרום להתפתחותו.

כשדנים בשאלת התפתחותו של שדה, בורדייה מציע לבחון את התהליך בשלוש רמות: יחסיו של השדה עם שדות משיקים, היחסים בין הגורמים הפועלים בשדה ומאפייני הפרטים הפועלים בשדה (ריצ'ר, 2006). ברמה הראשונה יש לבחון את ההיסטוריה של השדה, את יחסיו עם השדה הפוליטי (החזק ביותר) ואת מידת עצמאותו בקביעת חוקיו והתנהלותו. ברמה השנייה יש לזהות את המשאב הייחודי לשדה, שהוא סיבת קיומו, ואת התהליכים הנדרשים כדי להשיגו; למשל: הצטיינות אקדמית היא המשאב הייחודי בשדה ההשכלה הגבוהה, סגנון החיים בשדה התרבות והסקופ בשדה העיתונות והטלוויזיה (בורדייה, 1999). ברמה השלישית יש לנתח את ההביטוס ואת נכסיו של הון של הפועלים בשדה, את מעמדם ואת השימוש שהם עושים בנכסיהם כדי לקדם את עצמם ואת השדה. כיווני מחקר אלה ינחו אותנו בבואנו לחקור את שדה ההערכה.

שדה ההערכה

התפתחות ההערכה כמקצוע החלה במחצית השנייה של המאה ה-20, כעוד ביטוי לאמונה במדע ובתבונה האנושית ובכוחה לשפר תהליכים חברתיים (House, 1993). ההערכה כתחום התמחות נולדה מתוך הקושי של המחקר המדעי לחקור מצבים חברתיים ספציפיים שלא על מנת להכליל ולהפיק מהם חוקים כלליים (כפיר וגולן-קוק, 2000). אם כן, ייחודה העיקרי של ההערכה הוא יכולתה לבחון יוזמות חברתיות ספציפיות ולספק מידע על מידת יכולתן להשיג את מטרותיהן (נבו, 1989; House, 1993; Patton, 2008).

מקצוע ההערכה החל בארצות הברית ובאירופה, שם התבסס כמענה להתחזקות הצורך בלגיטימציה ערכית וכלכלית להחלטות שלטוניות, כשהוא מתמקד במדידה אמפירית של השגת מטרות התוכנית או הארגון (House, 1993; Glasman, 1986). הערכה, כפי שהגדיר זאת ויטנברג (1978), היא תהליך מנטלי, שבו אנשים בוחנים תכנית או פרויקט כלשהם, ובסופו של דבר שופטים את ערכם על פי תועלת השימוש בהם. במהלך השנים התרחבה הגדרת ההערכה ותפקידיה. בשנות ה-60 נועדה ההערכה לספק מידע למקבלי ההחלטות, ומשנות ה-70 רואים בה גם תהליך שבו נקבעים ערכו ושוויו של מידע שנאסף על תוכנית או פרויקט (Scriven, 1967). כיום מקובל לראות את ההערכה כדרך לבחינת המערכת, איסוף נתונים על מידת יעילותה והצלחותיה, העלאת הצעות לשיפור וקביעת מדיניות (יצחקי ופרידמן, 2005; לויין-רוזליס, 1998; נבו, 2003; פלדי, 2005; Glasman, 2005).

1986). מדינות רבות מציבות את ביצוע ההערכה כתנאי להקצאת משאבים בתחומים שונים (נבו, 1989; 2003), ובמדינות כמו ארצות הברית, קנדה ובריטניה היא אף גובתה בחקיקה ובתמיכה של הממשל (לויין-רוזליס, דובר ולפידות, 2006).

במושגיו של בורדייה ניתן אפוא להגדיר את שדה הערכה כמערכת הנורמות והכללים המכוונים את כל הפרטים והגורמים העוסקים בהערכה. אך כשדה הנאבק על מהותו ועל ייחודו משדות אחרים הוא מתמודד עם אתגרים מספר. אתגר אחד הוא להשיג את ההכרה של המערכת הפוליטית. למרות ההתפתחות הרבה שחלה במקצוע ההערכה, כשגופים כמו הממשל הפדרלי בארצות הברית, האיחוד האירופי והבנק העולמי התנו הקצאת משאבים בביצוע הערכה, ולמרות העידוד להכשרת מעריכים ולהקמת אגודות לאומיות ובינלאומיות להערכה, עדיין אין למקצוע זה הכשרה פורמלית מחייבת או רישיון עיסוק (Dewey et al., 2008). למשל: בסקר האגודה הקנדית להערכה, שנערך בשנת 2002, נמצא שמעריך הוגדר כאדם המבצע הערכה, אפילו אם אין זה תפקידו העיקרי והמרכזי (לויין-רוזליס ושוחט רייך, 2009). משמעותו של ממצא זה היא שהכללים לשיפוט בתוך שדה ההערכה עדיין אינם מוסכמים או ברורים דיים למערכת הפוליטית, זו המעניקה הכרה ומפנה משאבים. למעשה אין הכללים ברורים ובהירים גם לאנשי ההערכה עצמם. יש חוקרי הערכה הטוענים שלא ניתן עדיין להגדיר את מהותה של הערכה ואת הקריטריונים לשיפוט, ולכן לא ניתן וגם לא רצוי להפעיל בשלב זה מערך של הכרה ורישוי (Donaldson, 2009; Smith, 1999).

אתגר אחר הניצב מול הפועלים בשדה הוא הגדרת גוף הידע הייחודי להערכה. על פי המסגרת המושגית של חקר הפרופסיות ליבת ידע מקצועי כוללת יכולות אבחון, הסקה וטיפול (Abbott, 1988; Freidson, 2001), המקבלות ביטוי דרך ידע תיאורטי, מעשי וטכני (Hodson & Sullivan, 2002). לפי גישה זו, תכלית ההערכה היא להציג תובנות הנוגעות למושא ההערכה לשם שיפור ולא שיפוט (Russon & Russon, 2009), ובהתאם היא תשיג מעמד של פרופסיה כאשר תפתח ליבת ידע שתאפשר את אבחון מאפייני התכנית, הסקה על חוזקותיה וחולשותיה והמלצות לשיפור (Abbott, 1988). גישה אחרת טוענת שהערכה איננה פרופסיה כשלעצמה, אלא מקצוע מסייע (helping profession) ועל-דיסציפלינארי (trans-discipline), שלא רק שאיננו עתיד להיות מובחן ממקצועות אחרים כגון חינוך, רווחה ורפואה, אלא שראוי שישתלב בהם כחלק מתחום הדעת (Donaldson, 2009; Scriven, 1998). מחלוקת זו על ייחודיותו של ידע הערכה מייצרת שדה מקטעי, שבו פועלים זה לצד זה סוגי שונים ללא היררכיה ברורה ביניהם (Sawin, 2000).

האתגר האחרון ששדה ההערכה מתמודד עמו הוא משיכת אנשים בעלי הכשרה מתאימה שיהפכו את ההערכה לזהותם המקצועית המרכזית, יעסקו בפיתוח ליבת הידע הייחודית לה ויתחמו אותה כך שתהיה מחוץ להישג ידם של אחרים (בורדייה, 1999; 2005).

מחקרים שנערכו בארצות הברית מצאו שרק 31% מהמעריכים שרואיינו תיארו את זהותם המקצועית כמעריכים; כל השאר הזדהו על פי מקצועם וזהותם האקדמית – פסיכולוג, כלכלן וכיוצא באלה (לויין-רוזליס ושוחט רייך, 2009). נטייה זו מקבלת חיזוק גם מכך שאין האקדמיה מכירה בהערכה כדיסציפלינה נפרדת (לויין-רוזליס, 1998; Donaldson, 2001; House, 1993). בעוד שהאתגרים העומדים לפני הערכה כפרופסיה אחידים בכל העולם, הרי מעמדם של המעריכים תלוי בהיסטוריה ובתנאים הייחודיים בכל מדינה, כפי שניתן ללמוד ממצבם של המעריכים בישראל.

שדה ההערכה בישראל

ההערכה בישראל צמחה ברובה מתוך היענות לצורכי השדה יותר מאשר כמענה לצורכי הממסד. דורשותיה היו בעיקר קרנות פרטיות, רובן מחו"ל (נבו, 2003). הניתוק מגופי השלטון עיכב את ההכרה הממסדית בתחום והוביל להקצאת תקציבים ציבוריים מעטים, להסתמכות על תקציבים מזדמנים מקרנות פרטיות, למחסור בהכשרה מסודרת ולהעדר סטנדרטים ברורים להערכה (לויין-רוזליס ושוחט רייך, 2009). בשנים האחרונות חלו שינויים אחדים, המחזקים את מעמדו של שדה ההערכה אל מול שדות אחרים, במיוחד שדה החינוך. למשל: בעקבות ועדת דברת הוקמה הראמ"ה – הראשות הארצית למדידה והערכה בחינוך. תנאי הסף שהציבה הראמ"ה לתפקיד רכז הערכה בית ספרי הוא תואר שני בהערכה (משרד החינוך, 2008), אבל דרישה זו איננה מחייבת, וכמו בארצות אחרות (Dewey, Montrosse, Schröter, Sullins, & Mattox, 2008), גם בישראל ניתן ללמוד הערכה כחלק מהתפתחות מקצועית, תוך כדי התנסות, או כחלק מתארים אחרים (איל"ת, 2002).

בשנת 1988 הוקמה איל"ת – האגודה הישראלית להערכת תוכניות, המאגדת אנשי אקדמיה ואנשי שדה העוסקים בהערכת תוכניות ופרויקטים. האגודה יוזמת כנסים וימי עיון שתכליתם לקדם את פיתוח הידע בתחום, אבל ריבוי תחומי ההערכה והתפיסות בנוגע אליה מקשים על התהליך. בסקר שערכה האגודה (איל"ת, 2002) נמצא שתוכניות הערכה מצויות בתחומים רבים, ובהם רווחה, חברה, שירותים, קליטת עלייה, בריאות ופעילות מוניציפלית. עוד נמצא שהמעריכים חושבים שתקציבי ההערכה אינם מספיקים וששכרם נמוך ביחס להכשרתם ולהשקעתם.

גם מאפייניהם של המעריכים עצמם אינם תורמים להשקעתם בפיתוח התחום. בשאלון שהועבר בין אנשי הערכה בישראל נמצא שרק ל-19% מהם תואר אקדמי בהערכה, ולשליש אין כל הכשרה אקדמית. עוד נמצא שרק כ-14% חברים בארגוני הערכה בעולם, ורק כ-29% הציגו בכנסים בחו"ל, אך לאו דווקא בכנסים שדנו בהערכה (שוחט-רייך, 2006). ניתוק זה מהתחום ומהנעשה בעולם מקטין אף הוא את יכולתם של אנשי הערכה בישראל לתרום לפיתוח הידע בשדה.

למרות האמור לעיל יש הטוענים שבשדה ניכרים תהליכי התמקצעות (לויין-רוזליס ושוחט-רייך, 2009). לדעת החוקרות יניח הצורך הגובר באחריותיות ובסטנדרטיזציה, בעולם ובישראל, את הבסיס לפיתוח מסגרות המעניקות השכלה פורמלית למעריכים, מה שיוביל בבוא העת לקידום האקדמיזציה של התחום כמו גם להעמקת הדיונים בהיבטים האתיים של המקצוע. תהליך זה, אם יקרה, יוביל לביסוס ההערכה כתחום מובחן בעל תקפות מקצועית.

מתודולוגיה

מעמדו המקצועי של שדה ההערכה בישראל עומד בבסיס המחקר הנוכחי. שאלות המחקר עוקבות אחר שלוש רמות ניתוח השדה של בורדייה (ריצ'ר, 2006), ובוחנות את יחסי שדה ההערכה עם שדות אחרים, את ליבת הידע של השדה ואת מאפייני המעריכים עצמם באמצעות ניתוח תקצירי הרצאות בשלושה כנסים מקצועיים של איל"ת וקורות החיים של המציגים, כפי שמוצג בלוח 1:

לוח 1

רמות ניתוח השדה, המשתנים, ממדיהם ומקורותיהם

מקור הנתונים	המימדים	המשתנה	רמת ניתוח
קורות חיים תקצירים	מהתחום, לא מהתחום פעמים אחדות, פעם אחת	שייכות מקצועית יציבות הצגה בכנסים	יחסי שדה ההערכה עם שדות אחרים
תקצירים תקצירים תקצירים	כל האפשרויות שיטות ההערכה, מושא ההערכה אמפירי, עיוני	נושא ההערכה נושא התקציר סוג הפרסום	ליבת ידע השדה
תקצירים וקורות חיים קורות חיים	גבר, אישה ניסיון רב – יותר ממספר הערכות בודדות, עיסוק במחקר ההערכה; ניסיון מועט – הערכות בודדות, מחקר בודד על הערכה או העדר ניסיון בהערכה	מגדר ניסיון מקצועי	מאפייני הפרטים הפועלים בשדה
קורות חיים קורות חיים קורות חיים	אוניברסיטה, מכללה, לא אקדמי תואר ראשון-שני, דוקטורט-פרופסורה 15-1; מעל 15; אין	מקום העסקה השכלה מספר פרסומים	

מקור הנתונים	המימדים	המשתנה	רמת ניתוח
קורות חיים ותקצירים	על הנושא – פרופסיה, מושא ההערכה	השפעת ההשכלה	הידע ויוצרו
קורות חיים ותקצירים	על השיטה – אמפירי, עיוני		
קורות חיים ותקצירים	על הנושא – פרופסיה, מושא ההערכה	השפעת הניסיון	
קורות חיים ותקצירים	על השיטה – אמפירי, עיוני		
קורות חיים ותקצירים	על הנושא – פרופסיה, מושא ההערכה	השפעת התחום	
קורות חיים ותקצירים	על השיטה – אמפירי, עיוני		

מקורות הנתונים

תקצירי הרצאות: מדובר בתוכני הרצאות של המציגים בכנסים המקצועיים של איל"ת (איגוד המעריכים הישראליים) בשנים 2003, 2005, 2007, כפי שהוצגו בתקצירים שבחברות הכנסים שאיל"ת מוציאה לאור. בראשית המחקר שאפנו לנתח את תקצירי כל הכנסים, אבל רק לשלושה כנסים אלה היו קובצי תקצירים במשרדי איל"ת, ונאלצנו להסתפק בהם. יחד עם זאת, בתקופת הכנסים הנחקרים חלו בישראל מגמות מואצות של סטנדרטיזציה ואחריותיות (כמו למשל כניסת מחקרים בינלאומיים בחינוך ומהלכי ההצטרפות ל-OECD). לכן הערכנו שתקופה זו משמעותית לחקר מעמדה של ההערכה, ושם חלו שינויים בתחום, נמצא להם עדויות גם בשלושה כנסים אלה

אף שהידע הייחודי לשדה ההערכה נוצר ומופץ במקביל באתרים רבים, כגון כתבי עת, ימי עיון, ספרים ודיונים ברשתות מקצועיות, מצאנו כמו אחרים לפנינו (Hodson & Sullivan, 2002; Oplatka, 2007), שהכנסים הם הזדמנות טובה להתרשם מהשאלות ומהנושאים המרכזיים המאפיינים את השדה. סך הכול נותחו 64 תקצירי הרצאות שהם סך כל התקצירים בשלושה כנסים שונים (2003, 2005, 2007), שמסרו 83 מציגים.

קורות חיים: קורות החיים של אדם, אופן הצגתם ורמת החשיפה אליהם משקפים את זהותו המקצועית בעולם המודרני, עתיר הקריירות (Baruch & Hall, 2004). סך הכול נאספו 39 קורות חיים (שהם 47% מתוך 83 המציגים) באמצעות מנועי החיפוש Google Scholar ו-Google, באמצעות בקשה לקבל קורות חיים דרך הדואר האלקטרוני ובשיטת "כדור השלג" שבה מציג אחד מכוון לעמיתו (Hedges, 1979). איסוף הנתונים וניתוחם נערך במהלך השנים 2008-2009.

ניתוח הנתונים

ניתוח תקצירי ההרצאות: באמצעות ניתוח תוכן התקצירים וההרצאות שהופיעו בחוברות הכנסים הנחקרים קובצו הנתונים לשלוש קטגוריות על פי שאלות המחקר: תחום התוכנית המוערכת (כדי ללמוד על הנושאים שהשדה עוסק בהם), נושא התקציר (נושאים הנוגעים לשיטות ההערכה או מושא ההערכה) וסוג הפרסום (אמפירי או עיוני).

ניתוח קורות החיים: ניתוח קורות החיים בחן את המשתנים האלה – מגדר (גבר או אישה); הקשר של המציג לתחום ההערכה (מהתחום, לא מהתחום); ניסיון מקצועי (ניסיון רב – יותר ממספר הערכות בודדות או עיסוק במחקר ההערכה; ניסיון מועט – הערכות בודדות או מחקר בודד על הערכה, העדר ניסיון בהערכה); מקום העסקה (אוניברסיטה, מכללה, לא אקדמי); השכלה (תואר ראשון-שני, דוקטורט-פרופסורה) ומספר פרסומים (מעל 15, 1-15, אין).

ניתוח הידע המקצועי: באמצעות סטטיסטיקה תיאורית נערכו שש הצלבות בין נושאי התקצירים (שיטת ההערכה או מושא ההערכה) לבין השכלה, ניסיון ושייכות לתחום, ובין סוג הפרסום (אמפירי או עיוני) לבין השכלה, ניסיון ושייכות לתחום.

תוקף ומהימנות

ארגון הנתונים בקטגוריות נעשה על בסיס רמות הניתוח של בורדייה: יחסי שדה ההערכה עם שדות אחרים; ליבת הידע של שדה ההערכה; מאפייני המציגים הפועלים בתחום. התאמת התוכן לקטגוריות השונות נעשתה באופן פרשני, תוך התבססות על הספרות, על מחקרים קודמים ועל התייעצות עם מומחים.

כדי לחזק את אמינות (trustworthiness) הניתוח והפרשנויות, נבדקו ממצאי המחקר עם מומחים בתחום ההערכה (Yin, 1989). במסגרת הכנס העשירי של איל"ת, שנערך ב-2009 באוניברסיטת בר אילן, פנינו לכ-15 אנשי הערכה במתודה הדומה לריאיון מאוחר (שקדי, 2003). הצגנו לפנייהם את ממצאינו על הכנסים הקודמים, וביקשנו את תגובותיהם, שבהן נעזרנו כדי לעדן ולדייק את הממצאים והפרשנויות של המחקר. תגובות הנשאלים נחלקו לכאלה התומכות בפרשנויותינו לממצאים וכאלה המתנגדות להם, והן מוצגות בפרק הממצאים.

ממצאים

הממצאים מאורגנים על פי שלוש רמות הניתוח: יחסי שדה ההערכה עם שדות אחרים, ליבת הידע של השדה ומאפייני המעריכים והשפעתם על הידע.

יחסי שדה ההערכה עם שדות אחרים

כדי לדעת מהי שייכותם המקצועית של המציגים בכנסים, בדקנו איך הם מציגים את עצמם (באמצעות קורות החיים שלהם ובאמצעות התיאור בחוברות הכנסים). נאספו נתונים על 42 מציגים. הממצאים מראים ש-24% מהמציגים מזדהים כעוסקים בהערכה או מועסקים בארגון כלשהו בתפקידי הערכה. החלק הארי, 60% מהם, לא מזדהים כאנשי הערכה או מתחום ההערכה. ואילו אצל 16% הנותרים לא ניתן היה לקבוע דרך קורות החיים שלהם את שייכותם המקצועית.

עוד משתנה משמעותי לקביעת השייכות המקצועית של אנשי הערכה הוא בחינת יציבות ההופעה בכנסים של איל"ת, כשההנחה היא שאנשי מקצוע המזדהים עם השדה ירבו להופיע בכנסים המקצועיים כדי לעדכן ולהתעדכן. ניתוח מספר ההופעות של המציגים השונים בכנסים מלמד ש-79 מתוך 83 המציגים אינם מופיעים בכנסים יותר מפעם אחת; ארבעת הנותרים הציגו בכנס השביעי והשמיני גם יחד, אחד מהם הציג פעמיים ואחד מהם נמנה עם הקבוצה שלא אותרה. ממצאים אלה מחזקים את המסקנה שהכנסים הם במה להופעה חד פעמית, שבמהלכה מציגים המשתתפים פרויקט מסוים שלקחו בו חלק.

ליבת הידע של שדה ההערכה

ככלל נמצא שרוב ההערכות נעשו בחינוך, ואחריהן מספר גדול יחסית של תוכניות רב תחומית, העוסקות ברווחה וחינוך או ברווחה, חינוך ובריאות (לוח 2). בכנס החמישי (2003) שעסק בתוכניות מניעה ניתן לראות ייצוג גבוה לאנשי החינוך, ובכנס השמיני (2007) שעסק בהערכה של תוכניות מורכבות ניתן לראות נציגים מתחומים שונים. גיוון זה בנושאי הכנסים ובאנשי המקצוע שהם מושכים אליהם מעיד במידה רבה על התחומים המעניינים את הפועלים בשדה ההערכה (או לפחות את יוזמי הכנס כנציגיה הנבחרים של איל"ת).

לוח 2

תוכני התקצירים בכנסים השונים לפי תחום התוכנית

(N=64)

לא מסווגים*	רב-תחומי	בריאות	רווחה	חינוך	
15%	7%	7%	0	71%	הכנס החמישי (2003) סה"כ 14 תקצירים
9%	16%	6%	6%	63%	הכנס השביעי (2005) סה"כ 32 תקצירים
27%	39%	0	17%	17%	הכנס השמיני (2007) סה"כ 18 תקצירים
15%	20%	5%	8%	52%	אחוז מסך כל התקצירים (64)

* הערה: תקצירים שלא התבססו על תיאור עבודת הערכה לפי תחום התוכנית, נספרו כלא מסווגים.

ניתוח נושא התקציר התמקד בשתי קטגוריות: תכנים העוסקים במושגי הערכה שתורמים בעיקר לליבת ידע ההערכה (למשל: עיסוק באתיקה של הערכה, בתפקידו של המעריך הפנימי או ביחסי הגומלין של המעריך עם השדה); תכנים העוסקים במושאי ההערכה ותורמים להיכרות עמו (למשל: הגורמים המשפיעים על הצלחתן של תוכניות מניעה). תקצירים שלא התאימו לאחת הקטגוריות (תקציר שעוסק בגישות ניהוליות במערכות ארגונים למשל) נספרו כלא מסווגים. מהממצאים עולה שרוב התקצירים עוסקים במושגי הערכה, ובאחד הכנסים עסקו כמעט כל התקצירים במושגי הערכה (לוח 3). העיסוק הרב יחסית בתחום ההערכה מעיד על פיתוח מושגי ותפיסתי ועל המאמצים הנעשים להנהרת ידע השדה ולחיזוק ההסכמה סביב ליבת הידע (Hodson & Sullivan, 2002). זאת בשונה מהעיסוק במושאי ההערכה, המסיט את תשומת הלב מההערכה לשדות אחרים, ועלול אף להחליש את איסוף הידע אודותיה.

לוח 3

אחוז תוכני התקצירים בכנסים השונים לפי מושגי הפרופסיה/מושאי ההערכה

(N=64)

לא מסווג	מושאי ההערכה	מושגי ההערכה	
7%	0%	93%	הכנס החמישי (2003) סה"כ 14 תקצירים
6%	53%	41%	הכנס השביעי (2005) סה"כ 32 תקצירים
6%	22%	72%	הכנס השמיני (2007) סה"כ 18 תקצירים
6%	33%	61%	אחוז מסך כל התקצירים (64)

סוג הפרסום: תחת קטגוריה זו נבחנה השאלה אם התקציר משקף פרסום מבוסס נתונים התואם מבנה של מחקר אמפירי או שהוא דומה יותר למאמר עמדה עיוני (כשניים שלושה מאמרים עסקו בתיאוריה של הערכה, אך הם היו יוצאי דופן). מהממצאים בלוח 4 ניתן להבחין בנטייה ברורה של המציגים לבחור פרסום אמפירי ולא פרסום עיוני. ייתכן שממצא זה מעיד על ניסיון לחקות את הפרקטיקות הנהוגות בכנסים מדעיים, כדי לשפר את מעמדה של ההערכה הנתפסת כמחקר מסוג ב' (Donaldson, 2001), או על הקושי שבהצגת דיונים מושגיים-תיאורטיים במסגרת המצומצמת של כנס מדעי או על החולשה התיאורטית של שדה ההערכה (Sawin, 2000).

לוח 4

אחוזי תוכני התקצירים בכנסים השונים לפי שיטת העבודה, אמפירי או עיוני

(N=64)

לא מסווג	עיוני	אמפירי	
0%	57%	43%	הכנס החמישי (2003) סה"כ 14 תקצירים
6%	16%	78%	הכנס השביעי (2005) סה"כ 32 תקצירים
5%	28%	67%	הכנס השמיני (2007) סה"כ 18 תקצירים
5%	28%	67%	אחוז מסך כל התקצירים (64)

לסיכום חלק זה ניתן לומר, שעל פי תקצירי ההצגות בכנס ידע ההערכה מבוסס בעיקר על תוכניות ופרויקטים של חינוך ורווחה וכן שרוב התקצירים מציגים מחקרים אמפיריים ועוסקים בהערכה עצמה ולא במושאי ההערכה. כדי להעמיק ולהבין מי הם המציגים וכיצד הם תורמים לידע זה, החלק הבא מתמקד במאפייניהם.

מאפייני המעריכים הפועלים בשדה

הממצאים המוצגים בפרק זה שאובים בעיקר מניתוח קורות החיים של המציגים, מתוך הנחה שאלה מצביעים על האופן שבו אנשים אלה תופסים את זהותם המקצועית (Baruch & Hall, 2004).

מגדר: תחת ההנחה שמגדר הוא משתנה משמעותי בקביעת מעמדו של שדה ומיצובו ביחס לשידות משיקים, נבדק הגורם של מין המציג. מין המציג נקבע על פי שמו, כפי שהופיע בחוברת התקצירים. לכן מספר המציגים שהיה מידע אודותיהם הוא קרוב ל-83, מספר המופיעים בכנס, למעט שני מציגים שלא ניתן היה לקבוע בוודאות את מינם רק לפי

שם. מן הנתונים עולה שרוב המציגים בכנסים (75%) היו נשים. ריבוי נשים בתחום מקצועי מוריד את יוקרתו ועקב כך את גובה התגמולים החברתיים שהוא מעניק לעוסקים בו (Hodson & Sullivan, 2002).

ניסיון מקצועי: קטגוריה זו חולקה לשתי רמות של ניסיון בהערכה – חסרי ניסיון או בעלי ניסיון מועט (ביצעו הערכה אחת או שתיים); בעלי ניסיון רב שאינם מציינים זאת בקורות החיים או כאלה שמזדהים כמעריכים או כמרצים וחוקרים שעוסקים בהערכה באופן פעיל. לאור החלוקה הנ"ל מעניין היה לגלות שבין המציגים שהיו להם קורות חיים נמצאו שבעה אנשי אקדמיה ושישה שאינם מועסקים באקדמיה (כ-33% מהמציגים בעלי קורות החיים) כחסרי ניסיון בהערכה. לעומתם חמישה אנשי אקדמיה ושבעה מציגים שאינם מועסקים באקדמיה מסך כל המציגים בעלי קורות החיים (כ-30%) הם מעריכים במשרה מלאה ומעורבים באופן מלא בשדה ההערכה.

מקום העסקה: כדי לקבוע את שייכותם המקצועית, מיפינו את מקום העסקה של המציגים, כפי שניתן לראות בקורות החיים ובמידע שהופיע בחוברת הכנס. עולה שמתוך 49 המציגים שהיה מידע אודותיהם, 18 (43%) פעילים במוסדות להשכלה גבוהה: 10 (קרוב ל-12%) מועסקים באוניברסיטה (מתוכם שניים בלבד הם מעריכים פעילים), ו-8 (פחות מ-10%) מועסקים במכללות. שאר 28 המציגים (57%) שאותרו מועסקים בסקטור הפרטי (7) או במכוני מחקר פרטיים (5), בארגונים ללא מטרת רווח (8), בתחום משאבי אנוש (2) או שהם עצמאים (6). מתוך נתונים אלה עולה שאלה המלמדים הערכה במוסדות ההשכלה הגבוהה כמעט אינם עוסקים בפרקטיקה, ואלה העוסקים בהערכה כמעט אינם מלמדים. חלוקה זו משקפת את המקצועיות של שדה ההערכה, שמשמעותה שבשדה יש נורמות שונות שההיררכיה ביניהן אינה ברורה (Sawin, 2000), כמו גם את הבעייתיות שבהשגת מעמד אקדמי תוך התבססות על עבודת ההערכה (Donaldson, 2001).

השכלה: מתוך 39 קורות החיים שאותרו נמצא ש-12 (31%) מסך כל המציגים הם בעלי תואר ראשון או שני, ו-26 (67%) מסך כל המציגים בעלי דוקטורט, 5 מתוכם נושאים בתואר פרופסור. לא נמצאו נתונים על רמת ההשכלה של שאר המשתתפים בכנסים (45 מציגים). בהתאם לממצאים נראה שקבוצה של כ-30% מסך כל המציגים בכנסים (אותם מציגים בעלי תואר דוקטור או פרופסור) נושאת בנטל יצירת ידע השדה, כלומר אחראית על ייצור הידע המקצועי בהערכה, על כתיבת מאמרים, על ניהול כתבי עת ועל העברת הידע המקצועי למעריכים מתחילים במסגרות פורמליות שונות, כפי שעולה בין השאר במספר הפרסומים של חברי קבוצה זו.

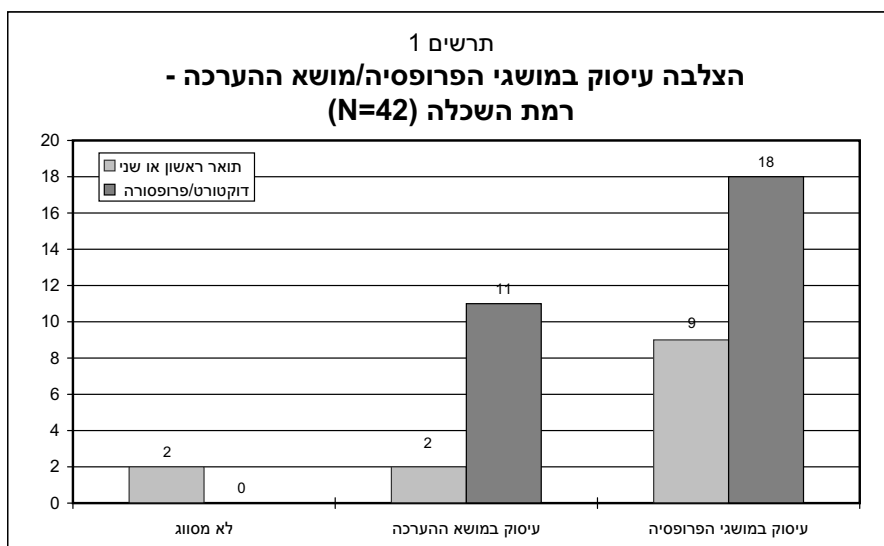
מספר פרסומים: מכיוון שייצור הידע בא לידי ביטוי במספר הפרסומים בכתבי עת מקצועיים, נבחר מספר הפרסומים של המציגים כקטגוריה בעלת משמעות. מצאנו שמתוך

39 מציגים בעלי קורות חיים, 8 (כ-9%) לא פרסמו כלל בכתבי עת מקצועיים, 13 (כ-16%) פרסמו 1-15 מאמרים, ו-6 (כ-7%) פרסמו 16 מאמרים או יותר. על 56 מציגים (כ-67% מסך כל המציגים) לא נמצא מידע הנוגע לפרסומים מקצועיים, ואנו מניחות שעובדה זו מעידה שהם לא פרסמו כלל בכתבי עת מקצועיים (אחרת הם היו מופעים בסבירות רבה, למשל, ב-Google scholar). אחד המציגים שלא פרסם כלל מגדיר את תחום עיסוקו כיועץ לפיתוח קהילתי; מציג אחר נטול פרסומים הוא איש עסקים. בקרב המציגים שפרסמו בין מאמר אחד ל-15 ניתן להבחין בעיקר באנשי אקדמיה הפעילים במכללות להוראה או באנשים צעירים יחסית בחיים האקדמיים. את המציגים בעלי 16 פרסומים ומעלה ניתן לאפיין כאנשים בעלי ניסיון רב בתחום ההערכה, הנמצאים במערכת יחסים כזו או אחרת עם האוניברסיטה (מרצים בכירים או בעלי תפקידים).

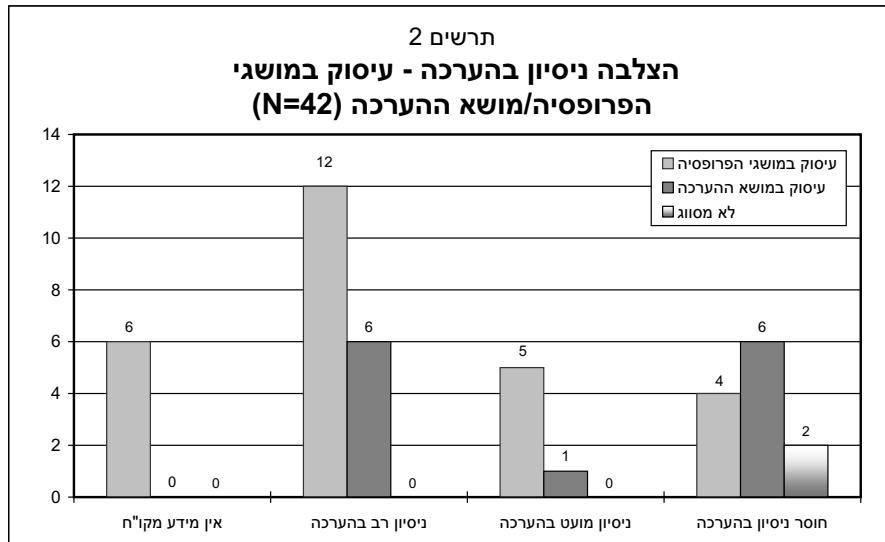
תרומת המציגים לפיתוח הידע המקצועי

בחלק זה מוצגים הקשרים בין מאפייני המציגים לבין התקצירים שהציגו, כדי לקבל תמונה מפורטת יותר על ליבת הידע המקצועי, כפי שמשתקפת מהכנסים שנבדקו. לצורך הצלבת הנתונים, נספר כל מציג בכל הרצאה כמקרה. אם באותה הרצאה הופיע יותר ממציג אחד, נספרו מספר המקרים כמספר המציגים. גם אם מציג הציג יותר מפעם אחת בכנס או לאורך מספר כנסים, גם אז נספרה כל הצגה כמקרה. אופן הספירה מאפשר לא לאבד מידע עקב ריבוי מקרים שבהם מציג מופיע מספר פעמים. בשל הקושי באיתור קורות החיים של רבים מהמציגים בכנסים, הושמטו מההצלבות מציגים שלא ניתן היה למצוא מידע עליהם. אם כן, ההצלבות מתייחסות ל-42 המציגים בעלי קורות החיים והמידע, כפי שנספרו באופן הנ"ל. למרות שיטת הספירה, עדיין יש הצלבות אחדות שחסר בהן מידע על קורות החיים או על סיווג התכנים. את הראשונות סימנו תחת הכותרת "אין מידע מקורות חיים", ואת האחרונות תחת הכותרת "לא מסווג".

השכלה ונושא התקציר: הצלבת רמת ההשכלה של המציגים עם הנטייה לעיסוק בשיטות הערכה או במושאי ההערכה עשויה ללמד על מידת מומחיותם האקדמית ועל תחום העניין שלהם. כפי שניתן לראות בתרשים 1, החוקרים (דוקטורים-פרופסורים) אמנם עוסקים יותר בשיטות ההערכה, אבל בד בבד הם גם עוסקים יותר במושאי ההערכה. כלומר: הקבוצה המשכילה יותר מייצרת יותר ידע, אך לא כולו תורם לתחום ההערכה באותה מידה. ייתכן שההסבר נעוץ בכך שלא כל החוקרים הם אכן מעריכים. לכן בדקנו את הקשר בין הניסיון לנושאי התקצירים, מתוך הנחה שהמנוסים בהערכה יתרמו לפיתוח התחום יותר מאשר להתמקדות במושאי ההערכה (המעבירים את הדגש לשידור אחרים).

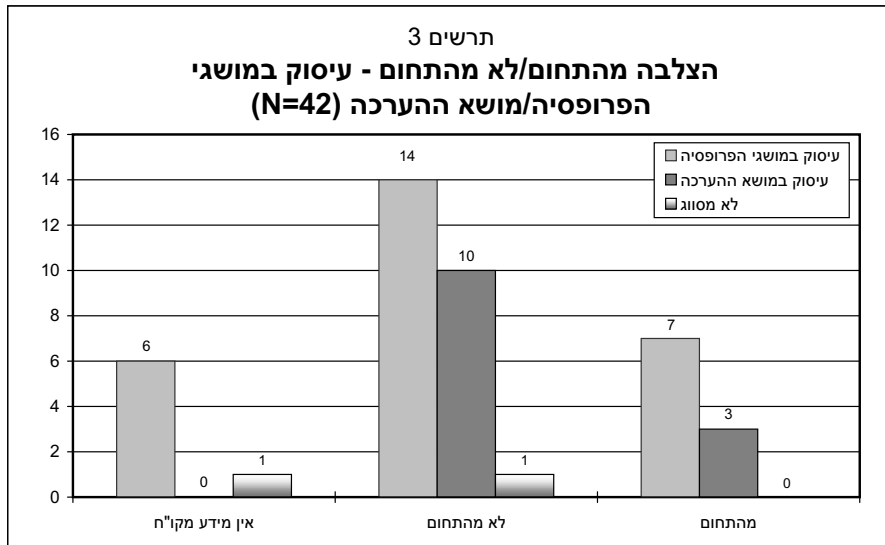

ניסיון ונושא התקציר: ההצלבה בין הניסיון לנושאי התקציר מלמדת שהמנוסים אכן עוסקים יותר בשיטות ההערכה (תרשים 2), אבל שוב מוצאים שהם עוסקים גם במושאי ההערכה. יתרה מזאת, בניגוד לציפיות נראה שגם הפחות מנוסים עוסקים בשיטות ההערכה. כלומר: זהו תחום שבו המנוסים והבלתי מנוסים תורמים כולם לייצור הידע, מהלך המעורר תהיות בדבר מידת מורכבותו של הידע והמידה שבה הוא כולל היבטים תיאורטיים, מעשיים וטכניים (Hodson & Sullivan, 2002).

ממצאים אלה מעוררים עוד שאלה: האם המציגים חסרי הניסיון שעוסקים בשיטות ההערכה הם אכן אנשי הערכה המציגים את עבודתם, או שמא הם פעילים בעיקר בשדות משיקים ומנצלים את הכנס כבמה לקידום מעמדם המקצועי בשדה האם? כדי לבחון שאלה זו, הצלבנו את השיוך המקצועי של המציגים עם נושא התקציר.

שיוך המציגים ונושא התקציר: מהממצאים (תרשים 3) ניתן לראות שאכן המציגים השייכים לתחום עוסקים בשיטות הערכה יותר מאשר במושאייה, אבל בניגוד למצופה משדה בעל ליבת ידע מגובשת גם המציגים שאינם מהתחום עוסקים בשיטות הערכה יותר מאשר במושאי הערכה. כלומר: אף שאין הם משייכים עצמם למקצוע הערכה, הם מציגים בכנס נושא העוסק בשיטות הערכה. גם אם אנשים אלה מנסים לשפר את מעמדם על ידי שימוש בשדה ההערכה כבמה (בורדייה, 1999), עדיין יכולת זו של "כל אחד" לעסוק בהערכה מעידה על שדה בעל אוטונומיה נמוכה, המקבלת ביטוי בגוף ידע רחב ומגוון שלא בהכרח מעדיף את חברי השדה על ניסיונם ותובנותיהם על פני נציגיהם של שדות אחרים.

תמונת ממצאים דומה עולה גם כשבוחנים את ההצלבה של ההשכלה, הניסיון והשייך המקצועי עם סוג הפרסום (אמפירי/עיוני) המופיע בתקציר.

השכלה וסוג הפרסום: הצלבת נתוני ההשכלה וסוג הפרסום מראה העדפה ברורה להצגה אמפירית (19 בעלי תואר דוקטור ופרופסור ותשעה בעלי תואר ראשון ושני הציגו הרצאה אמפירית). את התקצירים העיוניים לעומת זאת הציגו תשעה בעלי דוקטורט או פרופסורה וארבעה בעלי תואר ראשון או שני. מציג בעל דוקטורט/פרופסורה אחד הציג הרצאה שלא ניתן היה לסווג אותה. כלומר: הממצאים אינם תומכים בהנחה שמתוקף ההון התרבותי והחברתי שלהם כיצרני ידע יובילו האקדמאים את הפיתוח התיאורטי-המושגי של שדה ההערכה.

ניסיון וסוג הפרסום: נתונים דומים מופיעים גם כשבדקים את השפעת הניסיון על סוג הפרסום. מבין חסרי הניסיון בחרו 13 בהצגה אמפירית, וארבעה בחרו בהצגה עיונית. מבין בעלי הניסיון בחרו 12 בהצגה אמפירית, ו-6 בחרו בהצגה עיונית (באשר לשאר קורות החיים, שישה במספר, לא ניתן היה לקבוע בוודאות מהי הקטגוריה המתאימה להם). ניתן לראות שבעוד שבעלי הניסיון הרב תרמו יותר תקצירים, הרי שככלל תרמו כל המציגים יותר תקצירים אמפיריים, בלי קשר לניסיונם. כלומר: בעוד הרוב מחויבים להצגה במבנה אמפירי כמקובל בכנס אקדמי, הניסיון להתמודד עם היבטים תיאורטיים של שדה ההערכה הוא מצומצם. גם זאת עדות להיבט המקצועי של הידע בשדה ההערכה, המעיד שלא ברור איזה ידע נחשב יותר בשדה, המעשי או התיאורטי (Sawin, 2000).

שיוך מקצועי וסוג הפרסום: הצלבת השיוך המקצועי עם סוג הפרסום מראה שמציגים שאינם מהתחום מציגים יותר תקצירים אמפיריים מאשר עיוניים. מבין 10 מציגים שניתן היה לסווגם כשייכים לתחום הציגו 7 הצגה אמפירית, ו-3 הציגו הצגה עיונית. מקרב המציגים שסווגו כלא שייכים לתחום (25) בחרו 17 בהצגה אמפירית, 7 בחרו בהצגה עיונית ואצל מציג אחד לא ניתן היה לקבוע בוודאות את סוג הפרסום. מלבד זאת לא ניתן היה להכריע בנוגע לשבעה מציגים מה מידת שייכותם לתחום. גם מממצאים אלה חוזרת ועולה השאלה מי הם מציגים אלה, וכיצד מתאפשר להם לעסוק בצדדים התיאורטיים והעיוניים של תחום שאינם עוסקים בו.

הנתונים המראים ריבוי הרצאות אמפיריות בקרב מציגים חסרי ניסיון ומציגים שאינם מהתחום עשויים להעיד על כך שאותם מציגים לא מציגים הערכות אלא מחקרים; כלומר: הם מציגים מחקר בתחומם כאילו היה עבודת הערכה. כדי לבסס השערה זו בדקנו שוב בעיון את התקצירים, וגילינו שהערכות רבות המוצגות בכנסים עונות למעשה על ההגדרות של מחקר ביתר קלות מאשר על ההגדרות של הערכה; כלומר: המציגים מחויבים לתיאוריה, להכללה ולקידום המדע ולא למושג הערכה, ערכו ותועלתו (לויין-רוזליס, 1998). הבלבול בין הערכה ומחקר עשוי להיות פועל יוצא של שדה מקצועי צעיר, בעל גבולות לא ברורים, המנסה לצבור כוח תוך חיקוי שדה מפותח ומבוסס כמו השדה המדעי. חיקוי כזה מאפשר לעתים להעצים את כוחו של השדה הצעיר, אך בה בעת הוא עלול לפגוע ביכולתו לבסס אוטונומיה. כדי לבחון ביתר עומק את המציגים ואת תרומתם האפשרית לפיתוח ידע השדה, חילקנו אותם לפי השכלה, ניסיון, שייכות מקצועית והתרומה לידע, וקיבלנו שלוש קבוצות מובחנות:

יצרני הידע – זוהי קבוצה קטנה (המונה 6% מסך כל 83 המציגים) הכוללת את בעלי התארים הגבוהים שיש להם זיקה כלשהי למוסדות אקדמיים ולהערכה. לאנשים אלה ניסיון בהערכה, והם אלה שאחראים לעיקר הפרסומים בשדה.

אנשי המקצוע (practitioners) – קבוצה זו מורכבת ברובה מבעלי ניסיון בהערכה (היא מונה 18 מציגים, המהווים 22% מסך כל 83 המציגים). עיון בקורות חייהם מגלה ריבוי דו"חות הערכה, אך מיעוט של פרסומים מדעיים או השתתפות בכנסים. אנשי מקצוע אלה עובדים באופן פרטי כמעריכים בארגונים גדולים, ממשלתיים או פרטיים (דוגמת קרן קרב), או כחוקרים במכוני מחקר עצמאיים חוץ אוניברסיטאיים. רובם בעלי ניסיון של כעשור לפחות בהערכה ומחוסרי השכלה פורמלית בתחום. למעשה קורות חייהם מלמדים שמצאו את עצמם בשדה ההערכה "במקרה".

עוברי האורח – קבוצה זו מונה 19 (23%) מציגים בעלי קורות חיים, שאינם עוסקים בהערכה כתחום עיקרי או לא עוסקים בהערכה כלל. בנוגע לשאר 41 המציגים (49%) שלא נמצאו להם קורות חיים ושרובם הופיעו רק פעם אחת בשלושת הכנסים, אנו מניחות

שהם עוברי אורח, משום שהם לא "משחקים את המשחק" (Jenkins, 1992) של הערכה כשדה מקצועי, שבו הופעה בכנסים ופרסום קורות חיים במקום נגיש הם חלק מהנורמות. הם גם לא משחקים את המשחק של מעריכים פרטיים, הרוצים לפרסם את שמם כדי להשיג לקוחות. ניתן להניח שמדובר בשכירים המייצגים את ארגוניהם, ולכן אין להם צורך לפרסם את עצמם בנפרד. גם הסבר זה מחזק את הסברה שהם עוברי אורח ואינם פועלים באופן אישי ומתמשך לקידום הידע הפורמלי של שדה ההערכה.

כדי לבדוק פרשנויות אלה, פנינו למומחים מהתחום, הצגנו לפנייהם את טענותינו ואספנו את התגובות. טענה אחת היתה שקבוצת יצרני הידע בשדה ההערכה גדולה יותר ממה שעולה מהממצאים. לפי טענה זו אי הדיוק נובע מכך שהכנסים של איל"ת אינם הזירה היחידה שבה בא לידי ביטוי ייצור הידע בשדה. אנשי ההערכה נפגשים עוד במסגרות רבות של ימי עיון, ואין הפעילים בשדה מבחינים בין הכנסים השנתיים של איל"ת לימי העיון ואינם רואים חשיבות להשתתף ולהציג דווקא בכנסים השנתיים. טענה זו ראויה לבדיקה אמפירית של הזירות האחרות שבהן מציגים את ידע השדה ודנים בו. אם היא נכונה, אז היא מעוררת שאלה בדבר מידת מרכזיותה של איל"ת כגוף המצליח לתרום לגיבוש ליבת ידע הערכה. לפי בורדייה, כדי לקדם אוטונומיה של שדה, יש להקצות מקום וזמן לגיבוש מערך נורמטיבי שכל הפועלים בשדה יסכימו עליו ויכירו בו (Jenkins, 1992). לכן, כדי למלא את תפקידה בחיזוק ליבת הידע, על איל"ת לבסס את הכנסים השנתיים כזירה המרכזית שבה ישאפו כל יצרני הידע להציג את החידושים האחרונים. באופן כזה יהפכו הכנסים השנתיים לאבן שואבת לאנשי שדה ותיאוריה, ובכך יתרמו לחיזוק ההביטוס המקצועי של אנשי ההערכה (Hodson & Sullivan, 2002), כמו גם לחיזוק מעמדו של השדה מול שדות אחרים.

טענה אחרת היתה שחסר ידע ייחודי, כפי שעלה באשר לנושאי התקצירים ולסוגי הפרסום. הנשאלים אמרו שאנשי הערכה הם מומחי מתודולוגיה ולכן אין להם בסיס תיאורטי משותף, אלא רק ידע איך לעשות את ההערכה בצורה הטובה ביותר. על פי תפיסה זו, ההערכה לא צריכה ליצור לעצמה בסיס ידע ייחודי, אלא להישען על בסיסי ידע מתודולוגיים מדיסציפלינות קרובות, כגון פסיכולוגיה, פסיכומטריקה וסוציולוגיה. הטענה מקבלת חיזוק מחוקרים הטוענים שכמו הסטטיסטיקה על ההערכה לשרת דיסציפלינות אחרות ולהשפיע עליהן (Trevisan, 2000), אך מעוררת התנגדות אצל חוקרים הטוענים שלהערכה ידע ייחודי שזקוק לפיתוח ולהבהרה (לויין-רוזליס, 1998; Morell, 1990).

טענה שלישית עלתה בקנה אחד עם הממצאים והציעה לבחון את מקומם של הכנס השנתי ושל איל"ת כמובילי גיבוש הנורמות של שדה ההערכה. לפי טענה זו יש אגודות מקצועיות כדוגמת אפ"י (אגודה ישראלית לפסיכומטריקה), המתחרות על העיצוב והשליטה בשדה ההערכה הישראלי. שניים מהנשאלים העידו שהממצאים מתאימים

לתחושותיהם שאיל"ת לא מצליחה לרכז את ייצור הידע התיאורטי בתחום ההערכה ושרבים מיצרני הידע בשדה מדירים רגליהם מהפעילות שמארגנת איל"ת. ההסבר לכך, כפי שעלה בשיחות, הוא סף הכניסה הנמוך לכנסים, היוצר כנסים מקצועיים שאינם מצליחים ליצור עניין וחידוש: "לא ברמה", לפי אחת המרואיינות; "כנסים שנוטים להתמקד בעיסוק בידע הטכני", לדברי אחרת.

לסיכום ניתן לומר שממצאי המחקר חושפים תמונה מורכבת של שדה המצוי במאבק על אופיו ומיצובו ועל ביסוס הידע המקצועי שיאפשר לו אוטונומיה.

דיון

בפרק הדיון נדון בפרשנויות שהצענו ובהשלכותיהן על שדה ההערכה, על האוטונומיה שלו ועל מאפייני הפועלים בו. הרמה הראשונה של הניתוח, הרמה הפוליטית, עוסקת בניתוח מערכת היחסים של שדה ההערכה עם שדות אחרים. מן הממצאים עולה, שלשדה ההערכה מערכת יחסים עם שדות רבים, החשוב שבהם הוא השדה הפוליטי, והבולטים הם שדות הרווחה והחינוך. נראה שמערכת היחסים עם שדות אלה מורכבת, ובכוחה להשפיע על שדה ההערכה לטובה אך גם לרעה.

היחסים עם המערכת הפוליטית, המקצה כספים והרשאות, משפיעים על תהליכי ההכשרה וההסמכה בתחום, כפי שהשפיעה החלטתה של הראמ"ה על פתיחת קורסים אקדמיים להכשרת מעריכים (לוי-רוזליס ושוחט-רייך, 2009). ואולם מכיוון שממצאינו מראים שידע ההערכה עדיין לא ממוקד ובהיר דיו, ייתכן שהמערכת הפוליטית תפנה לכיוונים אחרים (משפטנים, רואי חשבון, יועצים, מבקרי פנים), מוסכמים ומוכרים יותר. העלייה בצפייה לאחריות ומהלכים כמו הצטרפות ישראל ל-OECD הם הזדמנות לשדה ההערכה, אם ידע לשווק נכון את ייחודיותו. מחקרי המשך על כנסים בעתיד יוכלו לבדוק אם הזדמנות זו אכן ממונפת לטובת השדה.

הממצאים המעידים על העיסוק הרב בשדות החינוך והרווחה מעלים עוד שאלה בעניין מעמדו של שדה ההערכה: האם מדובר במעגל סגור של שדות שמעמדם נמוך (רווחה וחינוך פוגשים בהערכה), המעצימים זה את חולשתו של זה? ניתן לראות כיצד הנטייה לעיסוק בחינוך וברווחה מחזקת את "התאמתם" של תחומים אלה להערכה ואת התמחותם של המעריכים בתחומים אלו, ובכך מגדילה את התלות בין השדות. תוצאה אפשרית של תלות זו, שיש הרואים בה יתרון, היא ששדות החינוך והרווחה יאמצו נורמות וידע הערכה, כך שיועצים חינוכיים יעריכו את בתי הספר (Trevisan, 2000), למשל, ועובדים

סוציאליים יעריכו פרויקטים חברתיים. דרך זו אולי תחזק שדות אלה, אבל תוביל להחלשת האוטונומיה של שדה ההערכה ולאובדן ייחודיותו. באותה מידה ניתן לראות כיצד ההערכה מספקת לשדות אלה את הלגיטימציה הציבורית שהם זקוקים לה, ואילו הרווחה והחינוך מספקים להערכה תקציבים חיוניים, כמו גם דרישה הולכת וגדלה למומחים המצוידים בידע ובכלים מתאימים (פרידמן, 2009), שמחזקים את חשיבותה של הערכה.

בתפר שבין הרמה הראשונה הפוליטית לרמה השנייה העוסקת בכוחות הפועלים בשדה מצוי הצורך של השדה לבסס את גבולותיו ולבקר את הנכנסים לתוכו. הממצאים מצביעים על כך שגבולותיו של שדה ההערכה, לפחות כפי שנובע מנתוני המציגים בכנסים שנחקרו, הם עמומים ופרוצים. למשל: ריבוי המציגים חסרי הניסיון עשוי להפתיע, לאור ההנחה שהמציגים בכנסים מקצועיים יהיו אנשים מהשדה. הסבר אפשרי לכך הוא שאין השדה מגובש עדיין בשל גילו הצעיר ולכן סף הכניסה אליו נמוך.

מהממצאים עולה גם שרבים מהמציגים אינם מתחום ההערכה, אינם עוסקים בו ואינם משויכים אליו, כלומר אורחים משדות אחרים. אם הכנסים אכן משקפים את ליבת הידע המקצועי בשדה, מעורבותם של מציגים רבים חסרי ניסיון ושייכות מקצועית מעידה על שדה שקל להיכנס אליו. סף הכניסה הנמוך לשדה חובר לדומיננטיות הנשית בתוכו. ריבוי נשים בכל תחום עיסוק שהוא ממצב אותו במקום נמוך יחסית בהיררכיית המעמד המקצועי (Hodson & sullivan, 2002). שילוב של גבולות מטושטשים עם דומיננטיות נשית הוא אבן נגף בתהליך ההתהוות של שדה השואף לעמדה גבוהה ביחס לשדות אחרים במרחב החברתי.

כאשר בוחנים את ליבת הידע המקצועי של השדה, כלומר הידע הדרוש לביצוע הערכה טובה – אותו משאב ייחודי שהשחקנים בשדה שואפים להרבות בו – הממצאים מצביעים על שני קשיים. הראשון הוא רמת הפיתוח של הידע המקצועי, הנחלק לשלוש רמות: ידע טכני, ידע מעשי ומעל שניהם ידע תיאורטי (Hodson & sullivan, 2002). ריבוי התקצירים המציגים מחקרים אמפיריים לעומת מאמרים עיוניים מעיד שהעיסוק העיקרי בליבת ידע הערכה נסוב סביב הידע המעשי והטכני. גם מחקרים אמפיריים תורמים כמובן לפיתוח תיאורטי, אבל מיעוט התקצירים העוסקים בהיבטים עיוניים ותיאורטיים של הערכה מרמז לכל הפחות שפחות מציגים הציעו אותם ושמארגני הכנסים גילו בהם התעניינות מועטה. כך או כך, גיבוש ידע הערכה לכלל תיאוריות של התחום חשוב גם ברמה המעשית, המסייעת לפועלים בשדה הערכה להימנע משיפוטיות מוטית ומדעות קדומות ותורמת להיווצרות תובנות מועילות למוערכים (Russon & Russon, 2009), וגם כחלק מהמוניטין ויחסי הציבור של המעריכים, שמטרתם לשכנע את הלקוחות שמדובר במהלכים מקצועיים (Dewey et al., 2008; Donaldson, 2001).

הקושי השני הוא להרחיב את קבוצת יצרני הידע, שאמורים לפתח את ליבת הידע בשדה. קבוצה זו, המשויכת במידה רבה לאקדמיה, אמורה להיות בעלת ההביטוס הדרוש (תחושת מסוגלות להוביל ולפתח שדה) ונכסי ההון הנחוצים, כגון הון תרבותי, הכולל היכרות מעמיקה עם הערכים והסמלים הדרושים למובילי דרך, והון חברתי, המאפשר מגע קרוב עם בני אליטה בשדות אחרים. על פי ממצאי המחקר מדובר בקבוצה מצומצמת, ולכן סביר להניח שכוחה להשפיע מוגבל. כך שדה ההערכה עלול להישאר שדה של טכנאים (טכנאיות) שמבצעים הערכה היטב, אבל לא חשופים למבנה העומק של התחום. היקפה המצומצם של קבוצת יצרני הידע והיותה נשית ברובה מקשים עוד יותר על הובלת תהליכי הכשרה, רישוי והסמכה, שבארץ, כמו בעולם, לא בשלים עדיין (Smith, 1999).

מצבו של ידע שדה ההערכה רעוע אף יותר, אם לוקחים בחשבון את מספר המציגים חסרי ההכשרה, הניסיון והשייכות המקצועית שהציגו בכנסים שנבדקו. אם מאפיינים אלה אכן מייצגים את הפועלים בשדה ההערכה, עולה האפשרות שמדובר "בסוסים טרויאניים", כפי שכינה אותם בורדייה (1999). הכוונה היא לפרטים המנצלים את ההיררכיה בין שדות ומתמקמים בתוך השדה הצעיר והחלש לצורך קידום האישי. מצב זה שבו גורמים לא מקצועיים חודרים לשדה, לא רק מחליש אותו ואת האוטונומיה שלו (Ingersoll, 2001), אלא טומן בחובו סכנה להטרונומיה, שבה מחדירים לשדה ההערכה כללי שוק חיצוניים הזרים לו (בורדייה, 1999).

מחקר זה לא חף מבעיות מתודולוגיות ומושגיות:

1) למרות ההנחה שהכנסים הם המקום המשקף את ליבת הידע של השדה, ייתכן כמובן שמהלכים רבים נעשים במקומות אחרים, ולכן אין השיקוף מדויק. מהיכרותנו עם השדה, ימי העיון, המאמרים והדיונים בו, אנחנו מוצאות שכנסי איל"ת משקפים את שדה ההערכה, גם אם לא את כולו. מחקר שיבחן את הנעשה בזירות אחרות בשדה יוכל לבחון שאלה זו.

2) העדר קורות חיים של מחצית מהמציגים – אף שההנחה שחוסר זה מעיד על שייכות מקצועית נמוכה הגיונית, דרוש עוד מחקר שיאסוף את המידע מהמציגים בכנס עצמו, כדי לאשש אותה. בינתיים, לנו לא נותר אלא להישאר עם ההיגיון ולהציגו לשיפוט הקוראים. בהמשך לדבריו של בורדייה בנוגע ליחסו לנתונים אמפיריים (בורדייה, 2005, עמ' 58) מצאנו שגם אם תקציר הכנסים וקורות החיים אינם מדדים מושלמים למשתנים שנחקרו, הרי שבין החיפוש אחר נתונים ללא תיאוריה לבין תיאוריה ללא נתונים עדיפה הפשרה, כפי שעשינו במחקר זה, גם אם המחיר הוא רמת תקפותו.

3) מעמדו של התקציר כמשקף תהליכים הקשורים בידע – השימוש בתקציר מבוסס על נורמות משותפות, לנו החוקרות ולמציגים שנחקרו, באשר למבנה מאמר מדעי, למבנה תקציר בכנס, להבחנות בין הערכה למחקר, בין עיסוק בהערכה לעיסוק במושא הערכה

ובין מאמר אמפירי למאמר עיוני. על סמך נורמות אלה נערך ניתוח התקצירים, וייתכן שכאן בדיוק טמונה עוד בעיה. ייתכן שאנו החוקרות החלנו את הכללים האקדמיים שלנו על הפועלים בשדה ההערכה ושפטנו את הממצאים על פי הנורמות שאנו אווזות בהן. זהו למעשה מנגנון האלימות הסימבולית שבורדייה מדבר עליו (2007). כֶּאלה הפועלות מתוך הדיכוטומיות המובנות מאליהן של השדה האקדמי (בורדייה, 2005), הנתפס כעולה על שדה ההערכה, חלוקות אלו נראות לנו תקפות והוגנות. וייתכן כמובן שלא כך הוא.

בעניין זה, שאיפותיהם של חוקרים שידע ההערכה ישפיע על תחומי דעת אחרים ויסייע להם (Donaldson, 2001; Trevisan, 2000) מצביעות על אפשרויות אחרות, ובהן הצד החיובי והחינוכי של כניסת "עוברי אורח" לכנסים של אנשי הערכה, עוברי אורח שישאבו את ידע ההערכה ויעבירו אותו לתחומיהם. ניתוח שדה בהקשר חברתי רחב, והשימוש במבנים ובטקסים המוכרים של "כנס", "אגודה מקצועית", "מושבים" ו"תקצירי הרצאות", מעידים על הזיקה החזקה שבין שדה ההערכה לשדה האקדמי, והם גם שהובילו אותנו להחיל עליו כללים אלה. יחד עם זאת, שדה ההערכה זכאי למחקרים נוספים, שיחשפו את הכוחות הסימבוליים המקשים עליו את השחרור מכבלי השדה האקדמי.

תרומתו המרכזית של מחקר זה היא משולשת:

(1) תרומה תיאורטית להבהרת מושג השדה של בורדייה בהקשר של הערכה – אחת הביקורות על בורדייה היא שבעודו טוען שקיומו של שדה הוא עניין לבחינה אמפירית, בעצם אין הוא מסביר איך אפשר לדעת ששדה קיים (Jenkins, 1999). במחקר הנוכחי הצענו דרך תיאורטית ואמפירית כאחד לבחינת קיומו של שדה. מבחינה תיאורטית מצאנו שהידע הייחודי הוא משתנה מועיל להסבר האוטונומיה של השדה, ומבחינה אמפירית מצאנו שתקצירי כנסים ומאפייני מציגים הם מדד נוח לידע השדה. הנושא אינו פשוט ונמצא בדיון סוער בספרות ההערכה (Altschuld, 1999; Donaldson, 2001; Morell,) (1990; Patton, 2008; Smith, 1999), אך הדגש על הידע ומדידתו הוא תרומה אחת של המחקר הנוכחי.

(2) הבנת עתידו של שדה ההערכה – ניתן לדון בידע השדה עוד ועוד, אך כדי להבין את מצבו של שדה ההערכה, יש לבחון את יחסיו עם שדות אחרים, ובראשם השדה הפוליטי. במחקר הנוכחי הראינו את התועלת שבניתוח המתייחס לכל שלוש הרמות – מאפייני הפועלים, ליבת הידע והיחסים עם שדות אחרים. למדנו שחשיבותו של ידע השדה היא לא רק ייחודו משדות אחרים, אלא גם היכולת להשיג באמצעותו הכרה ולגיטימציה מהשדה הפוליטי בעיקר.

(3) מחקרנו מוסיף להבנת חשיבותה של קבוצת יצרני הידע בשדה. בעוד הממצאים הכמותיים מעידים על קבוצה קטנה יחסית, המצוידת כיאות לשם פיתוח ידע השדה, ייתכן

שקבוצה זו לא רק מספיקה, אלא אופיינית לשדות מתהווים. לפי בורדייה, בתהליך גיבוש הזהות של שדה מקצועי לא מפתיע לגלות שחקנים בעלי להט ותחושת שליחות היכולים להשפיע על עיצוב השדה (בורדייה, 1999, 2005). ייתכן שלהט זה מפצה על היקפה המצומצם של קבוצת המובילים, והמצב בשדה ההערכה אופטימי ממה שמספרים הנתונים החלקיים שמצאנו.

לסיכום, למרות ההיבטים המורכבים שמצאנו בשדה ההערכה בישראל, לתפיסתנו, להערכה תפקיד חברתי חשוב ביותר. פיתוח וחיוזוק ליבת ידע מקצועי בשדה חשוב לא רק לאנשי ההערכה עצמם ולא רק ליוקרתו של שדה ההערכה, אלא לא פחות מכך לתמיכה בתוכניות ופרויקטים חברתיים ובאמצעותם בלכידות החברה הישראלית כולה.

מקורות

איל"ת (2002). סיכום סקר שהועבר בין חברי האגודה. באר שבע: האגודה הישראלית להערכת תוכניות.

בורדייה, פ' (1999). על הטלוויזיה. תל אביב: בבל.

בורדייה, פ' (2005). שאלות בסוציולוגיה. תל אביב: רסלינג.

בורדייה, פ' (2007). השליטה הגברית. תל אביב: רסלינג.

ויטנברג, י' (1978). הערכת תוצאות הדרכה. ירושלים: נציבות שירות המדינה.

יצחקי, ר' ופרידמן, י' (2005). אחריותיות המורה: התפיסה הדואלית של מושג חמקמק. בתוך א' פלדי (עורך), החינוך במבחן הזמן, 2 (עמ' 174-197). אבן יהודה: רכס, פרויקטים חינוכיים.

כפיר, ד' וגולן-קוק, פ' (2000). שילוב מערכת הערכה קבועה בתוכניות האגף לשח"ר של משרד החינוך. ירושלים: המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית.

לוי-רוזליס, מ' (1998). הערכה ומחקר האומנם חד הם? מגמות, לט (3), 303-319.

לוי-רוזליס, מ' דובר, מ' ולפידות, א' (2006). ההערכה כאמצעי בידי המורה ו/או בידי המערכת והשפעותיה האפשריות על ההגדרה, ההכשרה ותפקוד המורה הראוי. דו"ח מחקר, תל-אביב: מכון מופ"ת.

לויין-רוזליס, מ' ושוחט-רייך, א' (2009). זהותם המקצועית של אנשי הערכה בישראל. בתוך מ' לויין-רוזליס, ור' וסויה (עורכות), ההערכה בישראל סוגיות ודילמות (עמ' 71-104). באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון.

משרד החינוך (2008). רכז הערכה בית ספרי, חוזר מנכ"ל תשסח/10, כ"ז באייר התשס"ח, 1.6.2008: אוחזר באוקטובר 2010: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/8/8-1/HodaotVmeyda/H-2008-10-8-1-1.htm>

נבו, ד' (1989). הערכה המביאה תועלת. רמת השרון: מודן.

נבו, ד' (2003). הערכה כדיאלוג: הצעה לשינוי מדיניות ההערכה של בית הספר. בתוך י' דרור, ד' נבו ור' שפירא (עורכים), תמורות בחינוך קווים למדיניות החינוך בישראל לשנות האלפיים (עמ' 315-330). תל-אביב: רמות אוניברסיטת תל-אביב.

פלדי, א' (2005). תהליך השיפור המתמיד בבית הספר. בתוך א' פלדי (עורך), החינוך במבחן הזמן, 2 (עמ' 53-60). אבן יהודה: רכס, פרויקטים חינוכיים.

פרידמן, י' (2009). הערכת תוכניות חברתיות וחינוכיות: ממודל הקופסה השחורה להערכה דינאמית מבוססת תיאוריה. בתוך מ' לויין-רוזליס ור' וסויה (עורכות). ההערכה בישראל סוגיות ודילמות (עמ' 12-70). באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון..

ריצ'רד, ג' (2006). תיאוריות סוציולוגיות מודרניות. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

שוחט-רייך, א' (2006). ניסיון להגדיר את תחום ההערכה בישראל כפרופסיה ולאפיין את זהותם המקצועית של המעריכים. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך למדעי הרוח והחברה, אוניברסיטת בן-גוריון: באר-שבע.

שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת – מחקר איכותני, תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.

Altschuld, J. W. (1999). The certification of evaluators: Highlights from a report submitted to the board of directors of the American Evaluation Association. *American Journal of Evaluation*, 20 (3), 481-493.

Abbott, A. (1988). *The System of Professions*, Chicago: University of Chicago.

Baruch, Y. & Hall, T. D. (2004). The academic career: A model for future careers in other sectors? *Journal of Vocational Behavior*, 64, 241-262.

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Cambridge University Press.
- Donaldson, S. I. (2001). Overcoming our negative reputation: Evaluation becomes known as a helping profession. *American Journal of Evaluation*, 22 (3), 355-361.
- Donaldson, S. I. (2009). In search of the blueprint for an evidence-based global Society. In S. I. Donaldson, C. A. Christie, & M. M. Mark (Eds.), *What counts as credible evidence in applied research and evaluation practice?* (pp. 2-18). Newbury Park, CA: Sage.
- Jenkins, R (1992). *Pierre Bourdieu*. London: Open University.
- Dewey, J. D., Montrosse, B. E., Schröter, D. C., Sullins, C. D., & Mattox II, J. R. (2008). Evaluator competencies what's taught versus what's sought. *American Journal of Evaluation*, 29 (3), 268-287.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism, the third logic on the practice of knowledge*. Chicago: The University of Chicago press.
- Glasman, N. S. (1986). *Evaluation – Based leadership, school administration in contemporary perspective*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Hedges, B. (1979). Sampling minority populations. In M. J. Wilson (Ed.), *Science and educational research in action: A book of readings*. London: Longman/The Open University Press.
- Hodson, R. & Sullivan, T. A. (2002). *The social organization of work*. Belmont, CA: Wadsworth Group.
- House, E. R. (1993). Evaluation as an institution and profession. In E. House (Ed.), *Professional evaluation: Social impact and political consequences* (pp. 12-31). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Ingersoll, M. R. (2001). The status of teaching as a profession. In H. J. Ballantine & Z. J. Spade (Eds.), *School & Society* (pp. 115-130). U.S: Wadsworth.

- Morell, J. A. (1990). Evaluation: Status of a loose coalition. *American Journal of Evaluation*, 11 (3), 213-219.
- Morell, J. A. & Flaherty, E. W. (1978). The development of evaluation as a profession: Current status and some predictions. *Evaluation and Program Planning*, 1 (1), 11-17.
- Oplatka, I. (2007). The scholarship of educational management: Reflections from the 2006 CCEAM conference. *International Studies Educational Administration*, 35 (1), 92-104.
- Patton, M. Q. (2008). *Utilization-focused evaluation*. (4th ed.). Saint Paul, MN: Sage.
- Russon, C. & Russon, K. (2009). The insight evaluation approach. *Journal of Multi-Disciplinary Evaluation*, 6 (12), 205-209.
- Sawin, E. I. (2000). Toward clarification of program evaluation: A proposal with implications for the possible certification of evaluators. *American Journal of Evaluation*, 21, 231.
- Scriven, M. (1967). The Methodology of Evaluation. In R. E. Stake (Ed.), *Curriculum evaluation* (pp. 39-83). AERA Monograph Series on Evaluation, No. 1, Chicago: Rand McNally,
- Scriven, M. (1998). Minimalist theory: The least theory that practice requires. *American Journal of Evaluation*, 19 (1), 57-70.
- Smith, M. F. (1999). Should AEA begin a process for restricting membership in the profession of evaluation? *American Journal of Evaluation*, 20 (3), 521-531.
- Trevisan, M. S. (2000). The status of program evaluation expectations in state school counselor certification requirements. *American Journal of Evaluation*, 21 (1), 81-94.
- Yin, R. K. (1989). *Case study research: Design and methods*. London: Sage.